

Σύγχρονες ποιμαντικές προκλήσεις
(Εἰσήγηση στήν ἱερατική σύναξη τῆς Ἱ. Μ. Ἱερισσοῦ,
Ἀγίου Ὁρους καί Ἀρδαμερίου, τήν 3.11.2025)

Στήν ἐποχή μας ἐμφανίζονται διάφορες συνθήκες καί καταστάσεις, οἱ ὁποῖες ἀφ' ἑνός μὲν ἦταν ἀδιανόητες σέ παλαιότερες ἐποχές, καί ἀφ' ἑτέρου χρήζουν ἰδιαίτερης ἀντιμετώπισης σέ κοινωνικό, πρακτικό καί ποιμαντικό ἐπίπεδο, τό ὁποῖο καί μᾶς ἀφορᾷ. Δέν ἀπέχει μάλιστα πολύ ἡ ἐποχή, πού μέ κυβερνητική ἀπόφαση, οἱ ἐκκλησίες ἔμειναν κλειστές καί ὁ λαός τοῦ Θεοῦ ἀλειτούργητος ἐπὶ μακρόν. Τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουν σήμερα τόσο οἱ κοινωνίες, ὅσο καί οἱ ἄνθρωποι ξεχωριστά, εἶναι πολλά καί ὅπως φαίνεται, δυσεπίλυτα. Ὅλα ὅμως αὐτά τά ἀτομικά καί τά κοινωνικά προβλήματα, ἂν παρατηρήσουμε καλά, θά διαπιστώσουμε ὅτι εἴτε εἶναι ἀμιγῶς πνευματικά, εἴτε ἔχουν πνευματικά αἷτια. Καλούμαστε, ἐπομένως, ὡς ποιμένες τοῦ λογικοῦ ποιμνίου τοῦ Θεοῦ, νά ἐνσκήψουμε στά προβλήματα αὐτά, νά σταλάζουμε στίς πληγές τῶν ἀνθρώπων τό βάλαμο τοῦ θείου ἐλέους καί νά περιδέσουμε τίς πληγές τους μέ τόν λόγο τῆς Ἀληθείας. Καί ἐάν οἱ σειρῆνες τῆς ἐποχῆς μας ἀπαιτοῦν μονάχα ὑλική στήριξη, γνωρίζουμε πολύ καλά ὅτι «Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ» (Ματθ. δ', 4).

Ποιές, ὅμως, εἶναι αὐτές οἱ προκλήσεις, τίς ὁποῖες ἡ Ἐκκλησία ὡς σύνολο καί ὁ κάθε κληρικός καλεῖται μέ τόν ἕνα ἢ μέ τόν ἄλλο τρόπο νά ἀντιμετωπίσει; Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος κατὰ τήν ἐναρκτήρια ὁμιλία του στήν Σύνοδο τῆς Κρήτης (20.6.2016) ἀνέφερε τίς ἐξῆς:

- τήν βία ἐναντίον τῆς Ὁρθοδοξίας ἐξ ὀνόματος τῆς θρησκείας·
- τήν ἐκκοσμίκευση καί τήν ἀπώλεια τῆς αἴσθησης τοῦ ἱεροῦ στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο·
- τήν σύγχρονη τεχνολογία καί τήν παγκοσμιοποίηση·
- τήν βιοτεχνολογία καί τὰ ζητήματα βιοηθικῆς πού αὐτή θέτει (μεταμοσχεύσεις, εὐθανασία κ.λπ.)·
- τὸ οἰκολογικό ζήτημα·
- τήν οἰκονομικὴ κρίση
- τήν κοινωνικὴ ἀδικία·
- τήν διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς Ὁρθοδοξίας.

(βλ. περιοδικό «Ἐκκλησία», τεύχος 7, Ἰούλιος 2016, σ. 629)

Κοντά σέ αὐτά θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε τό δημογραφικό πρόβλημα, τήν ἀπροθυμία γιά τεκνογονία, τήν κρίση στήν οἰκογένεια, τήν ἀποδιοργάνωση τῆς κοινωνίας, τήν ἀποθέωση τῆς ὕλης καί τῶν πάσης φύσεως ἐπιθυμιῶν, τήν μάστιγα τῶν ναρκωτικῶν, τήν ὀλοένα καί αὐξανόμενη βία καί κυρίως μεταξὺ τῶν ἐφήβων, τόν ἀτομοκεντρισμό, τόν καταναλωτισμό, τόν δικαιωματισμό, τόν συγκρητισμό καί τήν ἐπιρροή σύγχρονων αἱρέσεων, τῆς γιόγκα καί τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, τόν ἀγνωστικισμό, τήν ἀθεΐα, τόν ἀντικληρικαλισμό καί ὅλα ὅσα συνιστοῦν ἐκκοσμίκευση, δηλαδή ἐγκατάλειψη τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἢ παρέκκλιση ἀπό αὐτές καί συσχηματισμό κατὰ τό φρόνημα τοῦ κόσμου, «ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί», (Α' Ιω. β', 16), «καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται» (Α' Ιω. ε', 19).

Εἶναι φανερό, ὅτι ὅλες αὐτές οἱ ἐκφάνσεις τοῦ σύγχρονου βίου δέν συμβαδίζουν μέ τό Εὐαγγέλιο, δέν συνάδουν μέ τήν διδασκαλία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σαρκωθέντος Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ, οὔτε μέ τήν ἀποστολική καί ἀγιοπατερική παράδοση. Εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι ὅλες αὐτές οἱ τάσεις, τά ρεύματα, οἱ συνήθειες καί οἱ ἰδέες ἐξαπλώνονται μέ ραγδαίους ρυθμούς, χάρη στίς σύγχρονες τεχνολογίες ἐπικοινωνίας, στίς ὁποῖες συνήθως ἀποδίδεται ἐσφαλμένως ὁ ὅρος «παγκοσμιοποίηση». Ἡ παγκοσμιοποίηση, ὅμως, δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐξάπλωση τῆς τεχνολογίας, καί δὴ αὐτῆς πού διευρύνει καί ἐπιταχύνει τίς ἐπικοινωνίες. Ἡ ἐξάπλωση τῆς τεχνολογίας αὐτῆς συνοδεύεται καί ἀπό τήν ἐξάπλωση μιᾶς νέας κοσμοθεωρίας, ἡ ὁποία θεοποιεῖ τό Ἐγώ τοῦ ἀνθρώπου καί προτάσσει τίς κάθε εἴδους ἐπιθυμίες αὐτοῦ, εἰς βάρος τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας, τῶν πανανθρώπινων ἠθικῶν νόμων, ἀκόμα καί αὐτῆς τῆς κοινῆς λογικῆς.

Ἡ παγκοσμιοποίηση, ἐπομένως, μέ ἄρμα τήν τεχνολογία καί μέ εὐαγγέλιο τήν ἀρχέγονη ρήση: «ἢ ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, διανοιχθῶσονται ὕμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί» (Γέν. γ', 5), ἀποκαλύπτει τήν πνευματική της διάσταση καί τόν πραγματικό της σκοπό, δηλαδή νά καταστήσει τοὺς ἀνθρώπους μονάδες δίχως ρίζες, χωρὶς ἀξίες καί δίχως προοπτική, τόσο στόν παρόντα βίο ὅσο καί στό διηνεκές. Δέν ἔχει σημασία ποιές εἶναι οἱ ρίζες σου, δηλαδή ἡ οἰκογένεια, ἡ πατρίδα, ἡ θρησκεία· δέν ὑπάρχει ἀρετή καί κακία, οὔτε «πρέπει» καί «μή», τά πάντα ἐπιτρέπονται, ἀρκεῖ νά τά ἐπιθυμήσεις· καί σκοπός τῆς ζωῆς δέν εἶναι πλεόν ἡ συνοχή καί ἡ εὐδοκίμηση τῆς κοινωνίας, τῆς πατρίδας καί τῆς οἰκογένειας, οὔτε καὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου σύμφωνα μέ τό κατὰ Θεόν ζεῖν· τά πάντα ὀρίζον-

ται πλέον από τίς αὐθαίρετες καί ἄκριτες ἐπιθυμίες ενός ἐκάστου, καί ἀτομική καταξίωση ἀποτελεῖ ἢ πάση θυσίᾳ ἱκανοποίηση αὐτῶν.

Ἡ παγκοσμιοποίηση, ἐπομένως, εἶναι αὕτη ἡ ἴδια ἡ ἐκκοσμίκευση, καί μάλιστα στήν πλέον ἐπιθετική μορφή της, ἀφοῦ ἀπορρίπτει τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ καί προτάσσει τό ἴδιον θέλημα, τήν ἱκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας. Εἶναι δέ τόσο παλαιά, παρά τήν νεόκοπη ὀνομασία της, ὅσο καί ἡ προτροπή τοῦ ὄφεως στούς πρωτοπλάστους: «ὁ Θεός σᾶς εἶπε ψέματα, δέν θά πεθάνετε ἐάν φᾶτε, ἀλλά θά γίνετε θεοί» (πρβλ. Γέν. γ', 2-5). Ὅταν, ὅμως, ὁ ἄνθρωπος δέν θέτει ὅρια στόν ἑαυτό του οὔτε πνευματικούς στόχους, τότε μοιραῖα ὁδηγεῖται στήν ἀπώλεια: «Ὡςπερ τὸ ἄρμα ἐάν μὴ ἔχη ἡνίοχον τὸν ἄγοντα καὶ ἀπάγοντα εὐδρομοῦντα τὰ ζῶα ἔνθα οἶδεν αὐτός, ἐκτρέπεται τῆς εὐθείας ὁδοῦ καὶ συντρίβεται, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἐάν μὴ ἔχη τὸν ἡνίοχον τοῦ πνεύματος, ἵνα ἡνιοχήσῃ αὐτὴν ὡς οἶδεν αὐτὸ τὸ πνεῦμα, ἐκτρέπεται καὶ ἐμπίπτει εἰς φάραγγας καὶ παγίδας τοῦ διαβόλου» (Ἀγ. Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, Λόγος ιδ').

Ἐπικρατεῖ, λοιπόν, ἓνας μεγάλος θόρυβος, φασαρία πνευματική, ὅπου οἱ πνευματικές ἀξίες διαβάλλονται, ἡ ἀλήθεια ἀμφισβητεῖται καί τά πάντα εἶναι ὁμιχλώδη, «ὡς μηδεμίαν ἔτι εἶναι φίλων καὶ πολεμίων διάκρισιν, τῶν συμβόλων αὐτοῖς ἀγνοηθέντων διὰ τὴν σύγχυσιν», ὅπως χαρακτηριστικά διαπιστώνει ὁ Μέγας Βασίλειος (Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, κεφ. λ'). Οἱ πάντες ἐναντιώνονται στούς πάντες, καί ὁ «προηγμένος πολιτισμός μας» γίνεται μάρτυρας τῆς κάθε εἵδους βίας καὶ ἀνθρωποφαγίας, τίς ὁποῖες μέ τόση σπουδὴ παράγει.

Αὕτη ἡ πνευματικὴ σύγχυση δέν ἀφήνει ἀνεπηρέαστους οὔτε τοὺς χριστιανούς, στούς ὁποίους πρωτίστως ἀπευθύνεται τό ποιμαντικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε, δυστυχῶς, καί μερίδα τῶν κληρικῶν. Ἄς μὴ μᾶς ξενίζει αὐτό· ὁ διάβολος πρῶτα τοὺς κληρικούς πολεμᾷ, μετὰ τοὺς χριστιανούς καὶ ἔπειτα τὸν ὑπόλοιπο κόσμον. «Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου» (Ἰω. ιβ', 31)· κρίση ταυτότητας, κρίση ἀξιῶν, κρίση θεσμῶν, κρίση σχέσεων. Κριτήριο, ὁ λόγος τοῦ Κυρίου: «ὁ ἀθετῶν ἐμὲ καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος δὲν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτόν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ» (Ἰω. ιβ', 48)· καὶ ζυγὸς δικαιοσύνης, ὁ Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στήν κρίση ταυτότητας, συχνά λησμονοῦμε ὅτι ἀνήκουσε στήν Ἐκκλησία, δηλαδή ὅτι εἴμαστε μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ οἱ πράξεις μας δέν συνάδουν μέ τά λόγια μας. Γιατί, συνειδητοποιημένος χριστιανὸς πῶς γίνεται νά ὀργίζεται, νά κατακρίνει τοὺς ἀδελφούς του ἢ νά καταλαλεῖ; Ἡ πῶς δύναται νά χρησιμοποιῇ τά μέλη

του καί μέλη τοῦ Χριστοῦ σέ ἀθέμιτες πράξεις; Δυστυχῶς, οἱ περισσότεροι ἀσκοῦν μία ἀτομική θρησκευτικότητα, ἐκκλησιάζονται σπανίως, ἀνάβουν κάπου – κάπου ἓνα κερί, καί στήν καθημερινή τους ζωή δέν καταβάλλουν κάποιον πνευματικό ἀγῶνα οὔτε διαφέρουν ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους. Συχνά ἀμφισβητοῦν ἀκόμα καί τά λόγια τοῦ Εὐαγγελίου, ἐρμηνεύοντας τόν λόγο τοῦ Θεοῦ κατά τό δοκοῦν. Καί, φυσικά, γιά τούς πολλούς ἡ πίστη ἀποτελεῖ ἰδιωτική ὑπόθεση, ἄσχετη μέ τήν κοινωνία, μέ μοναδικό σκοπό τήν ἱκανοποίηση τῶν μεταφυσικῶν του ἀνησυχιῶν.

Παρεπόμενο τῆς κρίσης ταυτότητας, εἶναι ἡ κρίση τῶν ἀξιῶν. Ἡ πίστη, ἡ ἀρετή, ἡ ἀλήθεια, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐλευθερία, δέν ἀποτελοῦν πλέον σταθερές ἀξίες, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες καλεῖται ὁ ἄνθρωπος νά χαράξῃ τήν πορεία τῆς ζωῆς του· ἀλλά στόν ἐκκοσμικευμένο ἄνθρωπο καθορίζονται καί προσαρμόζονται σύμφωνα μέ τίς πεποιθήσεις του καί κυρίως σύμφωνα μέ τίς ἐπιθυμίες του. Κρατᾷ γιά τόν ἑαυτό του ὅ,τι τοῦ ἀρέσει, τό προσαρμόζει ὅπως τοῦ ταιριάζει, καί ἀπορρίπτει τά ὑπόλοιπα. Τά πάντα εἶναι σχετικά, ρευστά καί ὑποκειμενικά.

Συνέπεια τῶν προηγουμένων ἀποτελεῖ ἡ κρίση στίς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἑαυτό του, μέ τόν Θεό, μέ τούς πλησίον, μέ τήν κοινωνία. Ἡ ἐσωτερική πάλη μεταξύ των ἰδίων πεποιθήσεων καί τοῦ ἁγραφου νόμου τοῦ Θεοῦ, δηλαδή μέ τήν ἐσωτερική φωνή τῆς συνειδήσεως, ὁδηγεῖ σέ ποικίλες τραυματικές ἐμπειρίες, ψυχολογικά προβλήματα, ἀκόμα καί σωματικές ἀσθένειες, ἄγνωστες κατά τό παρελθόν. Ἡ ἀγωνία γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν, δέν ἀφήνει χῶρο γιά ὑγιεῖς διαπροσωπικές σχέσεις, δημιουργεῖ ἐντάσεις καί συγκρούσεις, διαστρέφει τό νόημα τῆς ἀγάπης καί τοῦ ἔρωτα, καλλιεργεῖ τήν ἡδονοθηρία, ἐξοστρακίζει τήν ὑπομονή, τήν ἀνοχή, τήν συγχώρηση καί ὁδηγεῖ εἴτε σέ τραγωδίες εἴτε σέ ἐγκλήματα. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν εἶναι ἡ ἀποδιοργάνωση τῆς κοινωνίας· οἱ ἄλλοι ὑπάρχουν ὡς ἀναγκαῖο κακό, γιά νά μᾶς ἐξασφαλίζουν τά ἀγαθά πού μόνοι μας δέν μπορούμε νά προσφέρουμε στόν ἑαυτό μας καί γιά νά ὑπηρετοῦν τίς διαθέσεις μας. Σέ μία τέτοια κοινωνία, ξένων μεταξύ ξένων, δέν γίνεται νά μὴν βασιλεύει ἡ ἀδικία καί τό ἔγκλημα.

Ὅλες οἱ παραπάνω κρίσεις, συντελοῦν στήν κρίση τῶν θεσμῶν· τῆς οἰκογένειας, τοῦ κράτους, τῆς Ἐκκλησίας. Γιατί, ὅταν σέ αὐτούς μετέχουν ἄνθρωποι ἐμφορούμενοι ἀπό τό κοσμικό φρόνημα, τότε δέν ἐργάζονται γιά τό κοινό καλό, ἀλλά μεταποιοῦν τό λειτούργημά τους σέ μέσον γιά τήν ἐπίτευξη ἰδιοτελῶν σκοπῶν. Δικαίως, λοιπόν, κλονίζεται ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν πολλῶν στούς θεσμούς, ἀκόμα καί στήν Ἐκκλησία, ἀφοῦ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος: «ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον σεαυτὸν οὐ δι-

δάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν κλέπτεις; ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἰδωλα ἱεροσυλεῖς; ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις; τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται» (Ρωμ. β', 21-24).

Παρατηρῶντας τίς καταστάσεις αὐτές τό 2011, ὁ Γέρων Μωυσῆς ὁ Ἀγιορείτης ἔγραφε: «Ἡ παρούσα κρίση ἃς μᾶς κάνει πió συνειδητούς χριστιανούς καί πió γνήσιους. Ἰδιαίτερα οἱ κληρικοί μας νά εἶναι φῶτα δυνατά, δίχως τήν θολούρα τῆς ὑποκρισίας, τῆς ψευτοαγιότητος, τῆς ἐπιφανειακῆς δραστηριότητος πρός κάλυψη τοῦ ἐσωτερικοῦ κενοῦ. Μερικοί κομπάζουν γιά τό μεγάλο ἔργο τους καί δημιουργοῦν θόρυβο γύρω τους. Ἄλλοι συκοφαντοῦν τούς ἐνάρετους, γιατί τούς ἐνοχλεῖ ἡ πολιτεία καί ἡ παρουσία τους. Ὁ κλῆρος ἔχει νά παίξει σήμερα ἕναν ἰδιαίτερα σημαίνοντα ρόλο. Εἶναι ἡ ὥρα τῆς Ἐκκλησίας. Μή χάσει τήν μεγάλη εὐκαιρία, νά συνάξει τά σκορπισμένα τέκνα τῆς ὑπό τίς πτέρυγές της.» (Νῦν κρίσις ἐστί μεγίστη, <https://www.pemptousia.gr/2011/12/nin-krisis-esti-megisti/>).

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά διαφορετικά ποιμαντικά προβλήματα χρήζουν καί διαφορετικῆς ἀντιμετώπισης. Πολλά ἀπό αὐτά δέν εἶναι εὐκόλο νά τά ἀντιμετωπίσῃ ὁ κάθε ἐφημέριος χωριστά, ἀλλά ἀπαιτοῦν μεγαλύτερο συντονισμό. Ἀλλά εἶναι τόσο πολύπλοκα, ὥστε ἡ Ἱερά Σύνοδος ἔχει ἀναθέσει τήν μελέτη αὐτῶν σέ διάφορες Συνοδικές Ἐπιτροπές, ὅπως ἡ Ἐπιτροπή γάμου, οἰκογένειας καί δημογραφικοῦ προβλήματος, ἡ Ἐπιτροπή βιοηθικῆς, ἡ Ἐπιτροπή ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί ἡ Ἐπιτροπή εἰδικῶν ποιμαντικῶν καταστάσεων καί προβλημάτων.

Ὅλα ὅμως τά ποιμαντικά προβλήματα, παλαιά καί νεότερα, καθὼς καί ὅλες οἱ ἐπὶ μέρους κρίσεις πού τά προκαλοῦν, ὅπως εἶδαμε πηγάζουν ἀπό τό προπατορικό ἀμάρτημα, δηλαδή ἀπό τήν πλεονεξία, «ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρία» (Κολοσ. γ', 5). Ὁ ἅγιος Ἀστέριος ἐπίσκοπος Ἀμασείας, θά μᾶς πεῖ ὅτι ἡ πλεονεξία εἶναι ἡ ρίζα ὅλων τῶν κακῶν: «Εἰ δὲ ἀμαρτήματα ἀνθρώπους χωρίζειν οἶδεν Θεοῦ, οὐδὲν ἂν πλεονεξίας ἀμαρτωλότερον γένοιτο, ἢ καὶ παρὰ τῆς ἀψευδοῦς φωνῆς Παύλου, τοῦ τῆς ἀληθείας κήρυκος, εἰδωλολατρεία προσαγορεύεται καὶ πάντων τῶν κακῶν ρίζα καὶ μήτηρ.» (Ὁμιλία γ', κατὰ πλεονεξίας). Καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος θά μᾶς παρακινήσει: «Διὸ παρακαλῶ τῆς ἀτοπίας τήν ὑπερβολὴν ἐννοήσαντας φεύγειν τὴν εἰδωλολατρείαν· οὕτω γὰρ ὁ Παῦλος καλεῖ τὴν πλεονεξίαν· φεύγειν δὲ μὴ τὴν ἐν χρήμασι πλεονεξίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν ἐπιθυμίᾳ πονηρᾷ καὶ τὴν ἐν ἱματίοις καὶ τὴν ἐν τραπέζῃ καὶ τὴν ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν.» (Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, MPG 60.441).

Ὡς κληρικοί, πού ἔχουμε κληθεῖ ἀπό τόν Θεό νά διακονοῦμε, νά διδάσκουμε καί νά εὐεργετοῦμε παντοιοτρόπως τόν λαό τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀνάγκη νά ἔχουμε κατὰ νοῦ ὅτι, πρῶτον, παιδιά τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀκόμα καί ὅσοι δέν τόν γνωρίζουν ἢ τόν ἀρνοῦνται. Δεύτερον, ὅτι κύριο ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καί ἡμῶν τῶν κληρικῶν εἶναι ἡ ἐνότητα, ἡ ὁποία πραγματώνεται καί φανερώνεται στό κοινόν Ποτήριον, στήν Θεία Εὐχαριστία· ἐπομένως, κάθε λόγος καί κάθε μας ἐνέργεια, ὀφείλουν νά συντελοῦν στόν σκοπό αὐτό. Τρίτον, ὅτι ὅλα τά ποιμαντικά προβλήματα πού καλούμαστε νά ἀντιμετωπίσουμε, ἀποτελοῦν προϊόν τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου, εἶναι δηλαδή πρωτίστως προβλήματα πνευματικά. Καί τέλος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπό τό βάρος τῶν παθημάτων του ἀσφυκτιᾷ, ζητᾷ πῶς νά ἀνασάνῃ. Ἄν ὁ Κύριος μᾶς κάλεσε λέγοντας: «Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καί πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς» (Ματθ. ια΄, 28), πόση περισσότερη ἀνάπαυση ἔχει ἀνάγκη ὁ σημερινός ἄνθρωπος; Κηρυναίους, ἐπομένως, ἔχει ἀνάγκη ὁ κόσμος, ὅχι φαρισαίους, μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται.

Μέ βάση, λοιπόν, τά παραπάνω, δύο εἶναι τά ἐργαλεῖα τῆς ποιμαντικῆς, τά ὁποία ἀσφαλῶς μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μέ διαφορετικούς, κατὰ περίπτωση, τρόπους: ὁ λόγος καί τό παράδειγμα.

α΄. Λόγος

Ἡ ὁμιλία εἶναι ἡ πρώτη συνάντηση μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀναπόφευκτη ἀκόμα καί γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν βιοτικῶν μας ἀναγκῶν. Ὁ κληρικός καθημερινά συναναστρέφεται μέ πιστούς καί μέ λιγότερο ἴσως πιστούς καί ὁ λόγος του πρέπει νά ἀποπνέῃ τήν εὐωδία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γιατί ὁ καθένας ἔρχεται νά ἀκουμπήσῃ σέ αὐτόν, νά λάβῃ παραμυθία καί λόγο πού θά ζεσταίνει τήν καρδιά του. Τό ἴδιο, βεβαίως, ἰσχύει καί γιά τό κήρυγμα, ἀλλά αὐτό ἀπευθύνεται σέ εἰδικές περιπτώσεις, ἀπό εἰδικῶς πρός τοῦτο ἐντεταλμένους καί σέ προκαθορισμένο ἀκροατήριον. Ἄς μή λησμονοῦμε, ἐξάλλου, ὅτι πολλοί ἅγιοι, χωρίς νά ἔχουν κηρύξει ἢ νά ἔχουν γράψῃ πραγματεῖες, ὅπως γιά παράδειγμα ὁ Ἅγιος Παῖσιος, μέ τόν ἀπλό τους λόγο σαγήνευσαν πολλούς ἀνθρώπους καί συνεχίζουν καί μετά θάνατον νά σαγηνεύουν.

Ὁ κόσμος ἔχει ἀνάγκη ἀπό λόγο ἀπλό, ζεστό, ὡς ἀπό ἀδελφό πρός ἀδελφό. «Τίς ἀσθενεῖ, καί οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καί οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;» (Β΄ Κορ. ια΄, 29), ρωτᾷ ὁ ἀπόστολος Παῦλος· ἐάν λοιπόν συμπάσχω μέ τόν ἀδελφό μου, θά τόν κατακρίνω ἐπειδή ἀσθενεῖ; Ὅχι· ἀλλά «ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καί ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τήν βασιλείαν τοῦ

Θεοῦ» (Πράξ. ιδ', 22). Ὁ λόγος ἡμῶν τῶν κληρικῶν ὀφείλει νά ἀκολουθεῖ τό παράδειγμα τοῦ Κυρίου μας, νά εἶναι δηλαδή λόγος πραότητος, νουθεσίας, παρακλήσεως καί ἀληθείας· «ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἄλατι ἡρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἐνὶ ἐκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.» (Κολοσ. δ', 6). Ὁ ὀξύς λόγος, ὁ καυστικός καί ἐπικριτικός, πέραν τοῦ ὅτι δηλώνει ἔλλειμμα πνευματικό, γρήγορα γίνεται ἀποκρουστικός καί εἴτε ἀπομακρύνει τόν συνομιλητὴ μας, εἴτε τόν θέτει σέ θέση ἄμυνας μέ τήν ἀντίστοιχη δριμύτητα.

- Μά, θά ρωτήσῃ κάποιος, δέν θά ἐλέγχουμε τήν ἁμαρτία;

- Ἀσφαλῶς καί θά τήν ἐλέγχουμε.

- Καί πῶς;

- Ὅταν δείξουμε τό φῶς τῶν ἀρετῶν· «οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καί δοξάσωσιν τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.» (Ματθ. ε', 16).

- Πῶς, τότε, ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐπιτάσσει «καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε»; (Ἐφεσ. ε', 11)

- Καί πάλι, συνεχίζει λέγοντας: «τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν» (Ἐφεσ. ε', 11). Καὶ ἐξηγεῖ ὁ Μέγας Φῶτιος: «ἐλέγχετε,> φησί, τῇ παραθέσει τοῦ οἰκείου βίου. Οὐδὲ γὰρ λέγω ἐλέγχειν αὐτοὺς τὰς πράξεις αὐτῶν ἐπεξιόντας αὐτοῖς καὶ ὀνειδίζοντας – οἶδα γὰρ ὅτι τοῖς σπουδαίοις καὶ τὸ ὅλως μνημονεύειν αὐτῶν αἰσχροῦς νομίζεται – οὐδὲν γὰρ ἔλαττον, φησί, τῶν ὑμετέρων ἔργων ταῖς ἀρεταῖς ἀστραπτόντων ἐλεγχθήσονται ἢ εἰ διὰ λόγων τις αὐτοὺς ἀνεκάλυπτεν. Ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἅπαντα τὰ ἔργα αὐτῶν διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ ὑμετέρου βίου ἐλέγχεται καὶ ἀποκαλύπτεται καὶ φανεροῦται, φανερούμενα δὲ φωτίζεται καὶ εἰς τὸ ἄμεινον μετὰγεται καὶ μεταποιεῖται· ἢ γὰρ τῶν κρυφίων διὰ τῆς ἐναρέτου πολιτείας φανέρωσις εἰς κατάγνωσιν προτρέπεται, ἢ δὲ ἀρχὴ γίνεται ἐπιστροφῆς. Αὕτη δὲ εἰς ἐργασίαν ἀρετῆς καταλήγει, ὅπερ ἐστὶ <φῶς,> ὡς πρόξενον τοῦ ἐκεῖθεν φωτός. Καὶ φῶς πάλιν, ὅτι τυφλῶττον ἐν ἡμῖν πρότερον περὶ τὰ πάθη, αὕτη καταλάμψασα τὸ ἡγεμονικόν, ποιεῖ αὐτὸ καθορᾶν τὴν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἀσχημοσύνην καὶ αἰσχύρτητα καὶ ἀμορφίαν. τὸ δὲ <πάν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστίν,> ἢ ὡς εἴρηται ληπτέον, ἢ κατασκευαστικὸν τοῦ δύνασθαι ἐλέγχειν τοὺς σπουδαίους διὰ τοῦ οἰκείου βίου τὴν τῶν φαύλων πολιτείαν. Φανεροῦται μὲν γὰρ ὁ τοῦ σπουδαίου βίος, φησὶν, φανερούμενος δὲ φῶς ἐστίν, φωτὸς δὲ λάμπωντος τὸ σκότος ἐλέγχεται, ὅπερ ἐστὶν ὁ τῶν φαύλων βίος.» (Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν).

β'. Παράδειγμα

Μέ τά λόγια αὐτά τοῦ ἁγίου Φωτίου, φανερώνεται καί ἡ σημασία πού ἔχει τό δεύτερο ποιμαντικό ἐργαλεῖο, δηλαδή τό παράδειγμα τοῦ βίου μας. Δέν ἀρκοῦν τά καλά μας λόγια· «ὅς ἐάν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὅς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.» (Ματθ. ε', 19). Εἶναι, ἐπομένως, ἀνάγκη νά συμφωνοῦν μέ τό Εὐαγγέλιο καί τά ἔργα μας· γιατί ἂν συμφωνοῦν μόνο τά λόγια μας, κινδυνεύουμε νά πέσουμε στήν κατηγορία ἐκείνη πού μέ πολλή σφοδρότητα κατέκρινε ὁ Χριστός, λέγοντας: «Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι. πάντα οὖν ὅσα ἐάν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε, κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γάρ, καὶ οὐ ποιοῦσι. δεσμεύουσιν γάρ φορτία βαρέα καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων, τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά. πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, πλατύνουσι γάρ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν, φιλοῦσι δὲ τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ῥαββὶ ῥαββί.» (Ματθ. κγ', 2-7), καὶ στήν συνέχεια ἐξαπέλυσε ἐκεῖνα τά φοβερά «Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί ...». Ἴσως πρέπει νά διαβάσουμε ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν τό εἰκοστό τρίτο κεφάλαιο τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, γιὰ νά ἐνθυμούμαστε τί δέν πρέπει νά πράττουμε.

Οἱ κληρικοί δίνουμε κάθε στιγμή μαρτυρία τῆς πίστεώς μας· ἂν ὁ Χριστός εἶπε σέ ὅλους τοὺς ἀκροατές του ὅτι «Ἵμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὅρους κειμένη· οὐδὲ καίουσιν λύχνον καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.» (Ματθ. ε', 14-15), ἀντιλαμβανόμαστε πόσο περισσότερο ἰσχύει αὐτό γιὰ ἐμᾶς. «Ὡς περ ἀπὸ πυρὸς ἀνάπτονται λύχνοι πολλοὶ καὶ εἰσὶν αἱ λαμπάδες καιόμεναι, πᾶσαι δὲ αἱ λαμπάδες καὶ οἱ λύχνοι ὅλοι ἀπὸ μιᾶς φύσεως ἀνάπτονται καὶ φαίνουσιν, οὕτω καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ μιᾶς φύσεως τοῦ πυρὸς τοῦ θείου τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ ἀνάπτονται καὶ ἔχουσι τὰς λαμπάδας καιόμενας εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν καὶ φαίνουσι κατενώπιον αὐτοῦ ἓν τι ὄντες αὐτὸς καὶ αὐτοί», σημειώνει ὁ ἅγιος Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (Λόγος ιδ'). Καί θά προσθέσει: «Ὁ Χριστιανὸς οὖν ὀφείλει πάντοτε τὴν μνήμην τοῦ κυρίου ἔχειν. Γέγραπται γάρ· ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, ἵνα μὴ μόνον ὅτε εἰσέρχεται εἰς τὸ εὐκτήριον, ἀγαπᾷ τὸν κύριον, ἀλλὰ καὶ περιπατῶν καὶ ὁμιλῶν καὶ ἐσθίων,

ἵνα ἔχῃ πάντοτε τὴν μνήμην τοῦ κυρίου καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν στοργήν. Λέγει γάρ· ὅπου ὁ νοῦς σου ἐκεῖ καὶ ὁ θησαυρός. εἰς ὃ γὰρ πρᾶγμα ἡ καρδία τινὸς δέδεται καὶ ὅπου ἡ ἐπιθυμία ἔλκει αὐτόν, ἐκεῖνο αὐτοῦ ἐστὶν ὁ θεός. Ἐὰν ἐπιθυμῇ ἡ καρδία αὐτοῦ πάντοτε τοῦ θεοῦ, ἐκεῖνος αὐτοῦ ἐστὶ κύριος τῆς καρδίας. εἰ δὲ ἀποταξάμενός τις καὶ γενόμενος ἀκτῆμων καὶ ἄπολις καὶ νηστεύων, ἀκμὴν δέδεται ἢ εἰς οἰκίαν ἢ εἰς φίλτρον γονέων. ὅπου ἡ καρδία αὐτοῦ δεθῇ καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ αἰχμαλωτισθῇ, ἐκεῖνο αὐτοῦ ἐστὶ θεὸς καὶ εὐρίσκεται διὰ μὲν τῆς πλατείας θύρας ἐξέλθων τοῦ κόσμου, διὰ δὲ τῆς παραθύρου εἰσέλθων καὶ ἐμπεσὼν πάλιν εἰς τὸν κόσμον.» (Αὐτόθι).

Ὁλος μας λοιπόν ὁ βίος, ἡ οἰκογένειά μας, τό φιλακόλουθον, ἡ συμπεριφορά πρὸς τοὺς πιστοὺς, ὀφείλουν νὰ φανερώουν τὸν Χριστό καὶ νὰ ἀποπνέουν τὰ μυρίπνοα ἄνθη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: τὴν πίστη, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀγάπην, τὴν ἀπλότητα, τὴν ταπεινοφροσύνη. Θὰ σταθοῦμε λίγο στὴν ἀπλότητα τοῦ βίου, ἐπειδὴ τό καταναλωτικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, ὡς χεῖμαρρος ἀτίθασος παρασύρει συχνά καὶ ἐμᾶς. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος μᾶς προτρέπει «ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθῆσόμεθα» (Α΄ Τιμ. στ΄, 8), καὶ ὁ ἅγιος Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος σχολιάζει: «Ὡςπερ ἐὰν ἡ βαλάντιον σάκκινον μὲν καὶ εὐτελές, πεπληρωμένον δὲ μαργαριτῶν, οὕτω καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὸν ἔξω ἄνθρωπον ταπεινοὶ ὀφείλουσιν εἶναι καὶ εὐκαταφρόνητοι, ἔνδοθεν εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον ἔχοντες τὸν πολύτιμον μαργαρίτην, ἵνα μὴ τῷ κόσμῳ φανῶσιν ὄντες τί, καίτοι ὄντες μεγάλοι παρὰ τῷ θεῷ. Ὡςπερ ἵνα ἡ ὀστράκινον σκεῦος πεπληρωμένον χρυσίου ἢ μεστὸν ἀπὸ βαλσάμου, οὕτω καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὸν ἔξω ἄνθρωπον ὀφείλουσιν εἶναι εὐκαταφρόνητοι, ἔνδοθεν ἔχοντες τὸν πολύτιμον μαργαρίτην. Ἐπειδὴ εἰσιν ἄλλοι τάφοις κεκονισμένοις ἐοικότες, οἵτινες ἔξωθεν μὲν εἰσιν ἐζωγραφημένοι καὶ περικαλλεῖς, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ δυσωδίας πολλῆς καὶ ἀκαθάρτων πνευμάτων.» (Λόγος ιδ΄).

Ἀλλά καὶ ἡ φιланθρωπία, εἴτε ἀσκεῖται σέ προσωπικὸ ἐπίπεδο εἴτε σέ ἐνοριακό ἢ ὑψηλότερο, ἐμπίπτει στό παράδειγμα. Ἀνακουφίζει τὴν δυστυχία τῶν ἐμπερίστατων ἀδελφῶν μας καὶ ταυτόχρονα δείχνει στὸν κόσμο τὴν ἀγαπητικὴ διάθεση τῶν χριστιανῶν. Ἀρκεῖ νὰ θυμόμαστε ὅτι ἡ φιλανθρωπία δέν εἶναι αὐτοσκοπός, ἀλλὰ ἔμπρακτὴ φανέρωση τῆς πίστεώς μας καὶ ἐφαρμογὴ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Παράλληλα, μέ τὸν κατάλληλο λόγο, μπορούμε νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐμπνεύσουμε στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεό καὶ νὰ τοὺς παρακινήσουμε, ἐάν θέλουν, στὴν ἐν Χριστῷ ζωή.

Στήν ἐποχή μας «ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» (Β΄ Κορ. δ', 4). Ὁ σκοτασμός εἶναι πολὺς, καὶ οἱ προκλήσεις ἀναρίθμητες. Ἀπαριθμήσαμε μόνο τὰ ποιοτικά τους χαρακτηριστικά, μιᾶς πού ἡ ἐξέταση τῶν ἐπὶ μέρους καταστάσεων καὶ προβλημάτων ξεπερνᾷ τὴν ἔκταση αὐτῆς τῆς μικρῆς πραγματείας. Ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν ποιμένων της καλεῖται ἀνά πᾶσα ὥρα καὶ στιγμή νά δίνη τὴν καλὴ μαρτυρία τῆς πίστεως· μέσα στὴν σκοτοδίνη τῶν καιρῶν νά νά κρατεῖ ἀναμμένο τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ καὶ σὰν τὴν στοργικὴ μάννα νά ἔχη ἀνοιχτὴ τὴν ἀγκαλιά της. Οἱ κληρικοὶ ἔχουμε ἀνάγκη νά τρεφόμεσθε διαρκῶς ἀπὸ τὰ νάματα τῆς πίστεως, νά προσέχουμε πῶς περιπατοῦμε, νά ἀποκρινόμαστε «παντὶ τῷ αἰτοῦντι» μέ ἀπλότητα, μέ ἀγάπη, μέ φόβο Θεοῦ. Δέν θά μᾶς κρίνει ὁ Θεός ἂν δέν χτίσαμε Βασιλείαδες, οὔτε ἂν δέν κηρύζαμε σέ ἄμβωνα χρυσοστομικό. Θά μᾶς κρίνει ὅμως, ἂν καταφρονήσαμε ἔστω καὶ ἓνα ἄνθρωπο, ἂν γίναμε αἰτία νά χαθεῖ ἔστω καὶ μία ψυχὴ, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἔπαθε.

Ἡ Ἐκκλησία σήμερα δέν ἀπολαμβάνει τῆς αἴγλης, οὔτε τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴσως κατὰ τὸ παρελθόν. Δέν πειράζει· ἡ Ἐκκλησία πολεμουμένη νικᾷ, ἀρκεῖ ἐμεῖς, κλῆρος καὶ λαός, νά μὴν σχίζουμε τὸν ἄρραφο χιτῶνα τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή τὴν κατὰ Θεὸν ἐνότητα καὶ τὴν κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Οἱ ἄνθρωποι σήμερα στεροῦνται ἐκκλησιαστικῆς παιδείας, δέν γνωρίζουν τὰ στοιχειώδη, οὔτε αὐτὸ τὸ «Πάτερ ἡμῶν». Ὁ λαός εἶναι ἀκατήχητος, θολωμένος, ζαλισμένος ἀπὸ τίς σύγχρονες σειρῆνες, «ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα» (Ματθ. θ', 36). Ἴσως εἶναι καιρὸς ἡ Ἐκκλησία νά ἀναλάβῃ ἐκ νέου ἔργο παιδείας, νά συστήσῃ σχολεῖα ὅλων τῶν βαθμίδων, τὴν δικὴ της ἱερατικὴ σχολή, τὴν δικὴ της θεολογικὴ σχολή. Κι ἂν αὐτὸ εἶναι δύσκολο, μποροῦμε ἐκ τῶν ἐνόντων νά ὀργανώσουμε σεμινάρια πίστεως καὶ ἐλληνικῆς γλώσσας, ἰδίως τῆς γλώσσας τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῆς λατρείας.

Κυρίως ὅμως, ἅς ἐνσκήψουμε στὰ μύχια τῆς καρδιᾶς μας, ἅς ἀγαπήσουμε μέ ὅλη τὴν δύναμη τῆς ψυχῆς μας τὸν Κύριο ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστό, ἅς γίνουμε ὑπόδειγμα τοῦ κηρύγματος τοῦ εὐαγγελίου, ὑπόδειγμα τῆς μετανοίας καὶ τῆς ὑποποιοῦ ταπεινοφροσύνης, ὥστε νά δοξάζεται στὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.